

Wasilewski, Tadeusz

Studia nad dziejami panowania cesarza Michała III (842-867) : cz. II: przewrót państwowy w 851/852 r. i ofensywa w Azji Mniejszej przeciwko Arabom

---

Przegląd Historyczny 61/3, 359-380

1970

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

III 524/61(3)

TADEUSZ WASILEWSKI

Instytut Historii i Etnologii
Uniwersytetu Warszawskiego

Studia nad dziejami panowania cesarza Michała III (842—867) cz. II: Przewrót państwowy w 851/852 r. i ofensywa w Azji Mniejszej przeciwko Arabom

1. Rządy Teoktysta i panowanie cesarzowej Tekli

Powstaje obecnie problem, kiedy wystąpił młody cesarz przeciwko wszechwładzy Teoktysta i kiedy uzyskał faktyczny wpływ na rządy. Data ustalona przez Bury'ego 855—856 r. wydaje się być zbyt późna, gdyż młody cesarz miał w 855 r. już 22 lata i był dojrzałym mężczyzną.

Umierając cesarz Teofil pozostawił na tronie Bizancjum tylko jednego basileusa — swego syna Michała III. Na monetach wybijanych u schyłku życia Teofila umieszczono obok samego Teofila tylko małoletniego Michała III¹. Opiekunką syna została cesarzowo-wdowa Teodora. Nie otrzymała ona jednak pełnej władzy w państwie. Zaginiona kronika, która była wspólnym źródłem Pseudo-Genesiosa i Kontynuatora Theophanesa, przekazała wiadomość, że cesarz Teofil mianował trzech regentów (ἐπίτροποι) — logothetę Teoktysta, Bardasa i Manuela². Przekaz o składzie regencji został zniekształcony, gdyż nie mógł do niej należeć Manuel, który zginął na polu bitwy pod Anzas już w 838 r. Manuel zajął prawdopodobnie w tym przekazie miejsce właściwego regenta, wyznaczonego przez cesarza Teofila, którym był Sergios Nikeiatos³.

Ostatnia wola Teofila została po jego śmierci złamana. Cesarzowa-wdowa Teodora i najstarsza córka Teofila — Tekla — zdobyły pozycję i tytuły cesarskie⁴. Żywot Teodory zawiera wzmiankę o czternastoletnim okresie autokracji Teodory⁵. Po śmierci Teofila powstało trójoso-

* Wykaz skrótów por. w części I artykułu: PH t. LXII, 1970, z. 2, s. 167 n.

¹ Nie została zatem Tekla augustą bezpośrednio po śmierci swej siostry Marii, a przed urodzeniem się Michała III, jak przypuszczali niegdyś G. Ostrogorsky, E. Stein, *Bemerkungen zur Krönungsordnungen*, Byz. t. VII, 1932, s. 196, przyp. 1.

² Ps.-Genesius, ed. Bonn, s. 76, w. 1—4 (nie wymienia Bardasa); Theoph. Cont., s. 148, w. 10 sq. Analogiczny przekaz o Manuelu jako regencie, występujący w niektórych rękopisach kroniki Symeona Logothety (Cod. Vatic. graec. 153) jest wstawką z Pseudo-Genesiosa, której pozbawione są inne redakcje dzieła Symeona Logothety. Por. Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn s. 228; Słowiński Sym. Log., s. 100.

³ H. Grégoire, *Études sur le neuvième siècle*. 1. *Un grand homme inconnu: le magistre et logothète Georges le Nicéiate*, Byz. t. VIII, 1933, s. 515—550.

⁴ Anastasius Bibliothecarius, *Praefatio in VIII Conc. Oecum.*, *Monumenta Germaniae Historica* (cyt. dalej MGH), *Epistolae* t. VII, s. 404 pisze, że Bardas persuasit — imperatori Michaeli, ut matrem et Theclam sororem suam, quae et ipsa cum matre ac fratre imperii fuerat sceptrata sortita, tondere patriarchae praecepit et in monasterio collocaret.

⁵ Vita Theodoraе, s. 14, w. 26—27. Wskazywało do

VIII 218

381 10 2

bowe kolegium władców, złożone z Michała, Teodory i Tekli, występujących na monetach wybijanych po śmierci Teofila⁶. Nie znamy jednak ani daty, ani okoliczności i przyczyn wstąpienia na tron Tekli. Problem ten uszedł zupełnie uwadze badaczy zajmujących się dziejami Bizancjum w dobie panowania cesarza Michała III⁷. Jedynie G. Ostrogorski w rozprawie o taktikonach bizantyńskich wykazał, analizując dwa typy monet Michała III wybijanych w latach 842—856, że wspólne panowanie Michała, Teodory i Tekli poprzedziło panowanie Michała i Teodory⁸. Do typu pierwszego zaliczył G. Ostrogorski złote solidy Michała III, na których figuruje na awersie wyobrażenie cesarzowej Teodory z kulą ziemską w lewej ręce, a na rewersie — Michała III jako dziecka i augusty Tekli.

W tym samym okresie czasu wybijane były również srebrne monety pozbawione wyobrażeń postaci cesarskich, lecz posiadające napis: *Μιχαήλ, Θεοδώρα και Θέκλα ἐκ Θεοῦ βασιλεῖς Ῥωμαίων*⁹. W okresie, w którym wybijano drugi typ monet, Tekla nie była już cesarzową. Na monetach tego typu na awersie występują postacie Michała III i Teodory, a na rewersie umieszczono popiersie Chrystusa. Znikło wyobrażenie Tekli. Michał III nie jest już przedstawiony jako dziecko, lecz jako bezbrody młodzieniec dorównujący wzrostem swej matce¹⁰. Monety drugiego typu były zatem wybijane później niż typ I z Teklą.

Powstaje wobec tego pytanie, kiedy pojawiło się i kiedy znikło na monetach bizantyńskich wyobrażenie i imię Tekli jako współwładczyni cesarstwa. G. Ostrogorski przypuszcza, że typ I monet z wyobrażeniami Michała, Teodory i Tekli pojawił się w 842 r. po śmierci Teofila¹¹. Przypuszczenie to potwierdza brak monet, na których przedstawiony byłby Michał III jako dziecko jedynie ze swą matką Teodorą, a bez siostry Tekli.

Wyniesienie Tekli na tron było niewątpliwie dziełem cesarzowej Teodory i logothety, gdyż byli oni faktycznymi władcami cesarstwa po śmierci Teofila¹². Współcesarzową Bizancjum była Tekla jeszcze 6 marca 845 r., gdyż data śmierci męczenników z Amorium przytoczona została w ich Aktach w sposób następujący: *μηνι Μαρτίω ς' ἰνδικτιόνος ἢ, ἐν ἔτει 'ςτγ' βασιλεύοντος τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς Μιχαήλ και Θεοδώρας και Θέκλης τῶν χριστιανικοτάτων ὀρθοδόξων μεγάλων βασιλέων*¹³. Jest to jedyna datowana zmianka źródłowa wymieniająca Teklę jako współcesarzową. Nie znamy zupełnie daty usunięcia Tekli z tronu. Panowanie jej obejmowało jednak zapewne całe dzieciństwo Michała III, gdyż na monetach wybijanych w dobie panowania Michała III i Teodory bez Tekli

⁶ W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum* t. II, London 1908, s. 429 n., pl. XLIX, 14, 15 i s. 431, pl. XLIX, 19 (cyt. dalej Wroth, *Byz. Coins*).

⁷ Por. marginalne uwagi J. B. Bury'ego, *Eastern Roman Empire 802—867*, s. 154, 169 i Appendix VI, s. 465—467. Także G. Ostrogorsky, E. Stein, loc. cit.

⁸ G. Ostrogorsky, *Taktikon Uspensky*, Zbornik Radova Viz. Inst. II, 1953, s. 39—48.

⁹ W. Wroth, *Byz. Coins* II, s. 430, pl. XLIX, 14, 15 i s. 431, pl. XLIX, 19.

¹⁰ Tamże, s. 430, pl. XLIX, 16.

¹¹ G. Ostrogorsky, op. cit., s. 157.

¹² J. B. Bury, op. cit., s. 157.

¹³ *Skazanija o 42 amorijskich męczennikach i cerkowna służba im*, wyd. W. Wasilewski i P. Nikitin, „Zapiski Imp. Akademii Nauk” seria VIII, t. VII, nr 2, 1905, s. 52, w. 7.

cesarz przedstawiany był wyłącznie jako młodzieniec i władca równorzędny Teodorze obok niej na awersie. Nasuwa się zatem wniosek, że zaprzestanie wybijania monet typu I i pojawienie się monet typu II łączyło się z uzyskaniem przez Michała III równorzędnej pozycji z pozycją zajmowaną przez Teodorę, a nie tylko z detronizacją Tekli. W okresie, w którym powstał typ I monet, Michał III był dzieckiem, a władza na-

Monety cesarza Michała III. Typ I, lata 842—851.

Ryc. 1. A. Złoty solidus według I. I. Tołstoja, *Wizantijskije moniety*, wyp. IX, Piotrograd 1914, tabl. 71, nr 1. Powiększenie dwukrotne.

leżała do Teodory i regentów. Typ II (bez Tekli) powstał po śmierci Teoktysta i uznaniu Michała III władcą równorzędnym z matką. Dokładna analiza obu typów monet pozwala zatem przypuszczać, że zmienił się stosunek Michała III do Teodory po usunięciu Tekli, mimo że Michał III nawet w okresie swej małoletności był zawsze (o ile to pozwalają stwier-

Ryc. 2. Srebro. Moneta ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie. Fot. H. Romanowski. Powiększenie dwukrotne.

dzie skąpe źródła) wymieniany w formule cesarskiej na pierwszym miejscu przed Teodorą¹⁴. Na monetach typu I Teodora umieszczona została na awersie na miejscu zarezerwowanym dla cesarza faktycznie sprawującego rządu. Dwaj pozostali władcy, Michał III i Tekla, wyobrażeni zostali na rewersie na miejscu zarezerwowanym dla młodszych cesarzy.

Przypuszczamy zatem, że monety pierwszego typu (z Teklą) wybijane były w dobie autokracji Teodory, jeśli wolno nam użyć określenia

¹⁴ Poświadczają to napisy na monetach wybijanych w latach 842—856.

występującego w kronikach bizantyńskich X w.¹⁵. Inna jest zupełnie sytuacja Teodory na drugim typie monet; Teodora wyobrażona została na nich na awersie wspólnie z cesarzem Michałem III.

Analiza obu typów monet pozwala zatem na sformułowanie następującej hipotezy: usunięcie Tekli od tronu (lecz nie Teodory) połączone było z przekazaniem Michałowi III przynajmniej części władzy faktycznej.

Monety Michała III. Typ II, lata 852—856.

Ryc. 3. Złoty solidus według I. I. Tołstoja, op. cit., tabl. 71, nr 4.
Powiększenie dwukrotne.

Przejdźmy obecnie do analizy kronik bizantyńskich. Wydarzenia związane z objęciem władzy faktycznej przez Michała III opisują Pseudo-Genesisios, Kontynuator Theophanesa i Symeon Logotheta.

Wszyscy trzej kronikarze wiążą relację o objęciu rządów przez Michała III z opisem śmierci logothety Teoktysta. W wielkim skrócie przedstawiają kronikarze doby macedońskiej przyczyny upadku Teoktysta, a zwłaszcza nienawiści, jaką żywił do niego młody cesarz Michał III. Według Symeona Logothety Bardas uważał, że dopóki żyje Teoktyst, młody cesarz nie zdobędzie należnej mu władzy¹⁶. Według Pseudo-Genesisiosa i Kontynuatora Theophanesa Michał III obawiał się utracić tron. Bardas oskarżał nawet Teoktysta eunucha o dążenie do zdobycia tronu i zamiar poślubienia matki cesarza lub jednej z jej córek, a sióstr cesarza: παρεντίθῃσι βασιλεῖ Μιχαῆλ τὴν ἐναντῆ γάμον ἢ ἐν μιᾷ τῶν αὐτῆς θυγατέρων ἐπισκενᾶσθαι, δι' οὗ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν ποιήσειεν ἔχδοτον τοῦτὸν τε καταιρήσει αὐτῆς καὶ ἀποματῶσαι¹⁷. Córką cesarzowej Teodory, wymienioną anonimowo przez Pseudo-Genesisiosa i Kontynuatora Theophanesa, mogła być Tekla gdyż poślubienie jednej z dwóch august Teodory lub Tekli mogło zapewnić rodzinie Teoktysta prawo do tronu cesarskiego. Przypuszczamy zatem, na podstawie tego niejasnego ustępu, że Tekla odgrywała dużą rolę w planach Teoktysta.

Zabójstwo Teoktysta osłabiło pozycję Teodory, nie było jednak równoznaczne z utratą przez nią tronu. Bardas, główny wróg Teodory, uzyskał po śmierci Teoktysta tylko godność kanikleiosa¹⁸. Tron utraciła tylko Tekla, która po zabójstwie Teoktysta została usunięta z wielkiego pa-

¹⁵ Senat ogłosił cesarza Michała III w r. 856 jedynym autokratozem, Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 237, w. 6—7. O autokracji Teodory por. przyp. 5.

¹⁶ Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 235, w. 19—21.

¹⁷ Ps.-Genesisios, ed. Bonn, s. 87, w. 1—4. Por. Theoph. Cont., s. 169, w. 10—17.

¹⁸ O mianowaniu Bardasa po śmierci Teoktysta kanikleiosem przekazał wzmiankę jedynie Theoph. Cont., s. 171, w. 4—5.

łacu i umieszczona w Karianach wraz z siostrami Anastazją i Anną¹⁹. Po śmierci Teoktysta Teodora składała przed senatem sprawozdanie ze stanu finansów państwa — niewątpliwie jeszcze jako rządząca cesarzowa. Senat był mediatorem w jej sporach z synem: Teodora prosiła go, aby τὸν νίὸν τε τῆς ἀφειδοῦς δαπάνης καλύουσα καὶ τὴν ἐαντῆς κηρύττουσα ἀρετὴν²⁰. Sytuacja, która była konsekwencją zabójstwa Teoktysta, jest zatem jasna. Władzę faktyczną w cesarstwie objął obok Teodory jej syn Michał III jako równouprawniony władca. Jest to sytuacja występująca na drugim typie omawianych wyżej monet, na których przedstawiona jest równouprawniona para władców: młodzieńczy Michał III i cesarzowa Teodora.

Powstaje obecnie pytanie, kiedy upadł reżym Teoktysta i jak długo trwał okres współrządów Michał III i cesarzowej Teodory.

Trzej kronikarze doby macedońskiej: Pseudo-Genesios, Kontynuator Theophanesa i Symeon Logotheta przedstawiają w jednej ciągłej relacji wydarzenia zapoczątkowane śmiercią Teoktysta, a zakończone usunięciem Teodory z pałacu i jej postrzyżynami. Relacje te przedstawiają zatem w jednej opowieści wydarzenia, które rozegrały się na przestrzeni dłuższego czasu. Z wydarzeń tych datować możemy dokładnie detronizację cesarzowej Teodory, która miała miejsce 15 marca 856 r., a mniej dokładnie usunięcie Teodory z pałacu i jej postrzyżyny, które odbyły się prawdopodobnie w sierpniu lub wrześniu 858 r.²¹. Oba te wydarzenia oddzielał dłuższy przeciąg czasu, tymczasem kronikarze opisali je łącznie. Pseudo-Genesios umieścił nawet przekaz o postrzyżynach Teodory przed wzmianką o jej detronizacji²². Czytając więc relacje kronikarzy odnosimy wrażenie, że detronizacja i postrzyżyny Teodory odbyły się w tym samym okresie czasu.

W odmienny sposób natomiast datowali kronikarze wydarzenia, które nastąpiły po śmierci Teoktysta. Pseudo-Genesios i Kontynuator Theophanesa zgodnie stwierdzili, że zabójstwo Teoktysta od detronizacji i postrzyżyn Teodory oddzielał bliżej nieokreślony przeciąg czasu.

Ps.-Genesius, ed. Bonn,
s. 90, w. 6.

καὶ μετὰ βραχὺ...

Theoph. Cont., s. 174, w. 1.

ἄλλα ταῦτα μὲν προλόγοντος τοῦ χρόνου γεγονασιν...

Również Symeon Logotheta stwierdził, że śmierć Teoktysta i usunięcie Tekli z pałacu oddzielał od jej postrzyżyn „niewielki przeciąg czasu”²³. Postrzyżyny Tekli odbyły się w tym samym czasie co postrzyżyny Teodory, około 858 r.²⁴. Kronikarze zatem zwrócili większą uwagę na

¹⁹ Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 237, w. 2—3: καὶ δὴ τὰς μὲν ἀδελφὰς αὐτοῦ Θεῶλαν, ἡ Αναστασίαν καὶ Ἄναν ἐξωθεῖ τοῦ παλατίου καταγαγὼν εἰς τὰ Κάριανον.

²⁰ Theoph. Cont., s. 171, w. 23 oraz s. 172, w. 1.

²¹ J. B. Bury, op. cit., s. 160, przyp. 3 i Appendix VII, s. 468—471; N. Adontz, *L'âge et l'origine de l'empereur Basile I (867—886)*, Byz. t. VIII, 1933, s. 493; G. da Costa Louillet, *Saints de Constantinople*, Byz. t. XXIV, 1954, s. 473.

²² Ps.-Genesius, ed. Bonn, s. 90, w. 10—19. Por. Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 237, w. 6—11. Kontynuator Theophanesa opuścił przekaz o detronizacji Teodory lub raczej przedstawił jej postrzyżyny jako akt równoznaczny z detronizacją.

²³ Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 237, w. 5; Sym. Log.-Georg. Mon Cont., ed. Bonn, s. 823, w. 8: μετ' ὀλίγον.

²⁴ J. B. Bury, op. cit., s. 160, przyp. 3 i Appendix VII, s. 468—471.

przeciąg czasu, który minął od śmierci Teoktysta do detronizacji i postrzyżyn Teodory, niż na przeciąg czasu dzielący detronizację Teodory od jej postrzyżyn.

Zdaniem naszym może to świadczyć tylko o tym, że od śmierci Teoktysta do detronizacji Teodory upłynął dłuższy okres czasu od okresu czasu, który dzielił detronizację Teodory od jej postrzyżyn.

Zwroty *μετά βραχῦ, μετ' ὀλίγων* oddzielające opis śmierci Teoktysta od relacji o detronizacji i postrzyżynach Teodory sygnalizują zazwyczaj wstawki chronologiczne wyprzedzające bieg wypadków²⁵. Opis detronizacji i postrzyżyn Teodory dopisany został do relacji o śmierci Teoktysta *ex post*. W ten sposób powstały dwie wstawki chronologiczne opisujące konsekwencje śmierci Teoktysta i wyprzedzające chronologicznie ułożony bieg narracji. Wstawki takie musiały znajdować się już w tej zaginionej kronice, która była pierwowzorem nie tylko Pseudo-Genesiosa i Kontynuatora Theophanesa, lecz także Symeona Logothety²⁶. Wspólnym źródłem tych trzech kronik była zapewne kronika wczesnomacedońska z czasów Bazylego I lub Leona VI, główne źródło historiografów doby Konstantyna VII i Romana Lakapena. Z tej zaginionej kroniki pochodzi także inna wspólna cecha kronik Pseudo-Genesiosa, Kontynuatora Theophanesa i Symeona Logothety. Umieszczają oni relację o śmierci Omara emira Meliteny (863 r.) przed wzmiankami o mianowaniu Focjusza patriarchą (listopad — grudzień 858) i najeździe Rusów na Konstantynopol (czerwiec 860 r.)²⁷. Relacja o śmierci Omara emira Meliteny jest zatem także wstawką chronologiczną wyprzedzającą bieg wypadków, która występowała już w tym samym źródle wymienionych wyżej trzech kronik — hipotetycznej kronice wczesnomacedońskiej, którą J. B. Bury nazwał nieściśle kroniką amoryjską²⁸.

2. Wydarzenia lat 852—863 w kronikach bizantyńskich X w.

Przekaz o detronizacji i postrzyżynach cesarzowej Teodory został dopisany *ex post* do relacji o śmierci Teoktysta. Wydarzenia, które kroniki opisują w dalszej narracji, miały zatem miejsce nie po detronizacji i postrzyżynach Teodory, lecz po śmierci Teoktysta. Bezpośrednio po opisie śmierci Teoktysta i wstawkach poświęconych detronizacji i postrzyżynom Teodory kronikarze X w. opisują nieudaną wyprawę cesarza Mi-

²⁵ Wątpimy, czy wyrażenie *μετά βραχῦ* pokrywało tylko niewiedzę kronikarza. Por. J. B. Bury, *op. cit.*, s. 470, który nie potrafił określić, ile czasu upłynęło od zabójstwa Teoktysta do detronizacji Teodory.

²⁶ R. Jenkins, *The Chronological Accuracy of the „Logothete” for the years A.D. 867—913*, DOP XIX, 1965, s. 89 n., dowiódł, że Symeon Logotheta opisując dzieje Bazylego I i Leona VI w oparciu o zaginiony rocznik, przestrzegal chronologii wydarzeń; często jednak robił obszerne nawet dygresje chronologiczne tak zwane przez Jenkinsa *cast back* — wypadły w tył — i *cast forward* — wypadły w przód. Podobny sposób konstrukcji, zapożyczony zapewne przez Symeona Logothetę z jego podstawowego źródła — „kroniki amoryjskiej” — występuje również w opisie dziejów Michała III.

²⁷ Wzmianka o śmierci Omara w 863 r. (Ps.-Genesius, ed. Bonn, s. 96; Theoph. Cont., s. 183; Sym. Log.-Leo Gramm., s. 238—239), zamieszczona została przed relacją o objęciu patriarchatu przez Focjusza w 858 r. (Ps.-Genesius, ed. Bonn, s. 99, w. 5 sq.; Theoph. Cont., s. 193, w. 1 sq.; Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 240) i przed najazdem Rusów na Konstantynopol w 860 r. (Theoph. Cont., s. 196, w. 6 sq.; Sym. Log.-Leo Gramm., s. 240—241).

²⁸ J. B. Bury, *op. cit.*, Appendix III, s. 458.

chała III i Bardasa na Samosatę²⁹. Wyprawa ta była pierwszą samodzielną akcją podjętą przez Michała III i Bardasa, nowego wodza armii bizantyńskiej po śmierci Teoktysta. Oznaczenie daty tej wyprawy pozwoli nam oznaczyć *terminus ante quem* zabójstwa Teoktysta.

Aby jednak móc dokładniej określić datę wyprawy na Samosatę, musimy zająć się bliżej relacją o wojnach prowadzonych przez Omara emira Meliteny z Bizancjum, gdyż od ich poprawnego datowania zależy datacja wyprawy na Samosatę.

Podstawowymi źródłami przedstawiającymi dzieje walk bizantyńsko-arabskich w IX wieku są kroniki greckie Pseudo-Genesiosa, Kontynuatora Theophanesa i Symeona Logothety oraz arabska kronika Tabarięgo.

Najobszerniej opisał wojny prowadzone przez Omara emira Meliteny Kontynuator Theophanesa. Dwie jego obszerne relacje o tych wojnach umieszczone zostały między przekazami o układach Borysa z Teodorą i o zabójstwie Teoktysta³⁰, a następnie po opisie śmierci Teoktysta i de-tronizacji Teodory³¹. Będziemy je nazywali relacjami A i B.

Tylko relacja B posiada swoją replikę w dziele Pseudo-Genesiosa, pochodzi zatem ze wspólnego źródła obu kronikarzy — hipotetycznej kroniki wczesnomacedońskiej³². Relacja A Kontynuatora Theophanesa nie ma swego odpowiednika w Księgach Cesarskich tzw. Genesiosa, który bezpośrednio po opisie stosunków bizantyńsko-bułgarskich za Teodory zamieszcza opis zabójstwa Teoktysta. Relacja A została zatem zapożyczona ze źródła nieznanego lub nie wykorzystanego przez Pseudo-Genesiosa. Także Symeon Logotheta pozostawił w swej kronice wersję wydarzeń bliższą wspólnej relacji B Ksiąg Cesarskich tzw. Genesiosa — Kontynuatora Theophanesa niż relacji A, gdyż zamieścił opis najazdów Omara z Meliteny dopiero po przekazie o śmierci Teoktysta³³. J. B. Bury³⁴ i A. Wasiliew³⁵ uważali, że relacja A Kontynuatora Theophanesa opisuje wypadki z 856 r., natomiast relacja wspólna Ksiąg Cesarskich tzw. Genesiosa — Kontynuatora Theophanesa (B) zajmuje się wypadkami z lat 859—863.

Powstaje jednak pytanie, dlaczego Księgi Cesarskie tzw. Genesiosa pominęły milczeniem wypadki roku 856 opisane w Kontynuacji Theophanesa; czyżby nie znalazł o nich żadnej wzmianki w swym źródle? Trudność ta zostaje rozwiązana, gdy zestawimy dokładnie obie relacje Kontynuatora Theophanesa. Opisują one te same wydarzenia na podstawie dwóch różnych źródeł. Kontynuator Theophanesa nie zidentyfikował tych samych wydarzeń opisanych w nieco odmienny sposób przez dwie różne kroniki, z których tylko jedna była również źródłem Ksiąg Cesarskich, tzw. Genesiosa, i zamieścił je w dwóch różnych miejscach swej kroniki.

Relacja druga (wspólna z Pseudo-Genesiosiem B) tworzy zatem swoisty dublet relacji pierwszej (A). Dla ilustracji zestawimy teksty opisujące te same wydarzenia: nieudaną wyprawę Michała i Bardasa przeciwko Arabom na Samosatę, najazdy Omara z Meliteny i wreszcie odwetową wyprawę Petronasa zakończoną jego zwycięstwem pod Gyrin.

²⁹ Ps.-Genesius, ed. Bonn, s. 91, w. 7 sq.; Theoph. Cont., s. 176, w. 1 sq.

³⁰ Tamże, s. 165, w. 11 i s. 168, w. 4 (relacja A).

³¹ Tamże, s. 176, w. 1 i s. 184, w. 12 (relacja B).

³² Ps.-Genesius, ed. Bonn, s. 91, w. 7—11; Theoph. Cont., s. 176, w. 1 oraz s. 184, w. 12.

³³ Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 238, w. 9—10, s. 236, w. 19 sq.

³⁴ J. B. Bury, op. cit., s. 277 n.

³⁵ A. A. Wasiliew, *Wizantja i Araby* t. I, s. 181—184.

Nieudana wyprawa Michała III i Bardasa przeciwko Arabom

Relacja A

Theoph. Cont., s. 167, 11 sq.
cf. Scyl.-Cedr. II, s. 155, 18 sq.

Ἰλὴν ἀνθορμᾶν κατὰ τῶν Ἰσμαηλιτῶν καὶ ἀντεπεξίεναι καὶ Μιχαὴλ ὁ βασιλεὺς (ἄρτι γὰρ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν παραμείψας πρὸς τὴν τῶν ἀνδρῶν ἡλείγετο) ἐβούλετό τε καὶ δι' ἐπιθυμίας εἶγεν αἰεὶ. ἔγνω δὲ πῶς ταῦτα βουλευόμενος ἀπὸ τῶν ἐμφυλιῶν πρότερον, ὡς οὐκ ὄφειλεν, ἐναπαρξασθαι, οὐκ οἰκοθεν οὐδ' ἀφ' ἑαυτοῦ, τῇ δὲ τοῦ ἐπιτροπεύοντος Βάρδα γνώμη τε καὶ βουλή, ὅθεν σὲ καὶ ὅπως, δηλώσει καὶ ταῦτα ἢ ἱστορία.

Relacja B

Theoph. Cont., s. 176, 1 sq.
cf. Scyl.-Cedr. II, s. 161, 16 sq.
cf. Genesios, s. 91, 7 sq.

Βάρδας... κατὰ τῶν Ἰσμαηλιτῶν καὶ τοῦ Ἄμερ, ὡς περ εἰρηται, ἀντιστρατεύονται μετὰ τοῦ Μιχαὴλ, ἄρτι τελούτος αὐτοῦ εἰς ἀνδρας ἐξ ἀγενεῶν, δυνάμει πάσῃ τε καὶ χειρὶ. ὡς δ' οὖν τῆς τῶν ἐναντίων ἐπέβησαν γῆς, κατὰ πόλιν Σαμόσατα λεγομένη, δυνάμει τε βρίθουσιν καὶ ἰσχύϊ, ἄγονται, καὶ ταύτην ἐπεχείρουν πολιορκεῖν.

Relacje A i B opisują jedną i tę samą wyprawę podjętą w momencie, gdy Michał III osiągnął wiek męski.

Najazd Omara na Bizancjum (na Synope)

Relacja A

Theoph. Cont., s. 166, w. 16 sq.
cf. Scyl. Cedr., II, s. 154, 21 sq.
ὁ τε τῆς Μελιτινῆς Ἄμερ, ὃν οὐτω πῶς συμφθειρόντες τα στοιχεῖα Ἄμβρον ἐκάλεσαν οἱ πολλοί, καὶ ὁ τῆς Ταρσοῦ Ἀλῆς καὶ αὐτός οὗτος ὁ Καρβέας ὁ δειλαιος, οὐκ ἔληγον αὐθαδῶς τῇ τῶν Ῥωμαίων γῇ λυμανόμενοι...

Relacja B

Theoph. Cont., s. 177, w. 18
cf. Genesios s. 91, 19
cf. Scyl. Cedr., II, s. 162, 19 sq.
ἐπεὶ δὲ δευτερος ἦδη χρόνος παρέδραμε καὶ μυριάδας ἤκουε (Μιχαὴλ) τρεῖς κατὰ τῶν Ῥωμαίων ἐκστρατεύειν...
Dalej następuje opis rzekomej bitwy pod Anzas, który jest powtórzeniem opisu rzeczywistej bitwy pod Anzas stoczonyj w 838 r.

Opisy relacji A o ponawiających się najazdach Omara z Meliteny i jego sojuszników paulicjan mają w relacji B odpowiednik w postaci opisów konkretnych najazdów Omara i replik bizantyńskich.

Najazd Omara na Aminsos (Samsoun)
i wyprawa rewanzowa Petronasa

Relacja A

Theoph. Cont., s. 167, w. 4
cf. Scyl. Cedr., s. 155, w. 7
ἔγνω αὖθις θρασυτητι καταστρατηγούμενος κατὰ τὴν Ῥωμαίων ὄπλα κινεῖν, τῷ Καρβέα ἐνούμενος. ἀντιστρατεύετο δὲ αὐτοῖς Πετρωνάς, τὴν γὰρ δομεστικὸν τότε ἀρχὴν διοικῶν. λόγῳ μὲν γὰρ Βάρδα ταύτην διέπειν ἐδέδοτο, ἀλλ' ἐπεὶ σχολάζειν οὗτος ἠναγκάζετο ὡς ἐπίτροπος, τὸν ἀδελφὸν ἡξίου, στρατηγὸν ὄντα τῶν Θρακησίων, πράγματι ταύτην διέπειν καὶ διοικεῖν.

Ten ostatni fragment relacji przekazuje nieco obszerniej

Scyl. Cedr., II, s. 155, w. 11—17.
οὗτος τοίνυν ὁ Πετρωνάς στρατηγὸς τυγχάνων τῶν Θρακησίων ἀντιπαράταται κατὰ τε Ἄμερ καὶ τοῦ Καρβέα. ὅπως δὲ συνεπλάκη καὶ οἷα ἔδρασε, κατὰ τὸν οἰκεῖον τόπον ἢ ἱστορία δηλώσει.

Relacja B

Theoph. Cont., s. 179, w. 13
cf. Genesios, s. 94, w. 13
cf. Scyl. Cedr., II, s. 163, w. 6 sq.
Δεύτερος οὖν μοις που παρήλθη χρόνος, καὶ αὖθις ἐκστρατεύσας ὁ Ἄμερ σὺν τεσσαράκοντα χιλιάσι στρατοῦ ὁμοῦ μὲν τὴν Ἀρμενικήν ὁμοῦ δὲ καὶ πρὸς θάλασσαν Ἀμισὸν (Scil. Αμινσὸν Gen. p. 944) ἐξεπέσθη τε καὶ κατεδουλαγώγει τῇ τοῦ καλοῦτος ἐρημίᾳ... ἐφ' οἷς ἀσχάλλων ὁ Μιχαὴλ καὶ ἀδμονῶν τὸν Πετρωῶν, ἀδελφὸν τῆς βασιλείσης τυγχάνοντα καὶ τῶν Θρακησίων τὴν στρηγιδα διέποντα, παντὶ σθένει συμπαραλαβόντα τὰς τῶν Ῥωμαίων δυνάμεις χωρήσας ποι κατ' αὐτοῦ καὶ μὴ παρορᾶν ἐπὶ πολὺ τήντων Ῥωμαίων καταλιζόμενον γῆν.
Dalej następuje opis cudownej interwencji mnicha Jana z Latros i bitwy na łące Gyrin.

Obie relacje opisują te same wydarzenia: objęcie przez Petronasa strażnika Trakezjonu naczelnego dowództwa nad armią bizantyńską i wyruszenie na wyprawę przeciwko Omarowi. Skylitzes — Cedrenus rozporządzający pełniejszym rękopisem Kontynuacji Theophanesa zamieścił słowa dowodzące, że przekaz relacji A anonimowy Kontynuator Theophanesa kontynuował przez zamieszczenie pełniejszej relacji B, która obejmowała opis wyprawy podjętej przez Petronasa i jego zwycięskiej bitwy z Omarem nad Lalakaonem.

Kontynuator Theophanesa i Pseudo-Genesios wymieniają w swojej wspólnej relacji B tylko dwa wielkie najazdy Omara z Meliteny na ziemie bizantyńskie i jedną tylko wyprawę — odwetową Petronasa zakończoną jego zwycięstwem na równinie Gyrin nad Lalakaonem³⁶. Nie jest na pewno rzeczą przypadku, że również Symeon Logotheta opisuje dwie wyprawy Omara emira Meliteny w głąb ziemi cesarstwa; pierwszą na Synopę i drugą poprzedzającą odwetową wyprawę Petronasa zakończoną zwycięstwem na równinie Gyrin³⁷. Upoważnia to do przeprowadzenia identyfikacji tych wypraw.

Możemy obecnie przystąpić, po dokonaniu tych identyfikacji, do analizy przekazów chronologicznych Ksiąg Cesarskich tzw. Genesiosa i Kontynuatora Theophanesa.

Śmierć Teoktysta i objęcie władzy przez cesarza Michała III i Bardasa oddzielały od bitwy Petronasa z Omarem następujące wydarzenia:

1. Wyprawa cesarza Michała III i Bardasa na Samosatę po objęciu przez nich rządów w cesarstwie³⁸.

2. Najazd Omara z Meliteny na Bizancjum i wyprawa odwetowa cesarza Michała III, która według Pseudo-Genesiosa miała miejsce εἴτα χρόνων δύο περιπευσάντων. Umieszczony w dalszym ciągu tej relacji opis bitwy pod Anzas jest powtórzeniem opisu bitwy pod Anzas stoczonej w rzeczywistości w r. 838³⁹. Według Kontynuacji Theophanesa najazd Omara z Meliteny na Bizancjum miał miejsce ἐπει δὲ δεύτερος ἤδη χρόνος παρέδραμε⁴⁰.

3. Bitwa Petronasa z Omarem z Meliteny została stoczona ἐτῶν δε δύο διαβεβηκότων według Ksiąg Cesarskich tzw. Genesiosa, lub gdy δεύτερος οὖν μόλις πον παρήλθε χρόνος według Kontynuatora Theophanesa, a więc po upływie dwóch lat⁴¹. Łącznie zatem od śmierci Teoktysta do bitwy Petronasa z Omarem nad Lalakaonem upłynęło według tych kronikarzy lat cztery lub pięć.

Symeon Logotheta nie zamieścił w swej kronice wzmianek o chronologii wydarzeń, które oddzielały śmierć Teoktysta od bitwy Petronasa z Omarem⁴². Natomiast w jednej z relacji jego dzieła, kronice Pseudo-Symeona Magistra znajdujemy datację tych wydarzeń latami cesarskimi Michała III liczonymi od daty jego wstąpienia na tron.

Pseudo-Symeon Magister umieścił śmierć Teoktysta pod trzynastym rokiem cesarskim cesarza Michała III⁴³. Ślub Michała III, wydarzenie

³⁶ Por. wyżej, przyp. 22.

³⁷ Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 236, w. 9—10 i s. 238, w. 19 sq.

³⁸ Ps.-Genesius, ed. Bonn, s. 91, w. 7—18; Theoph. Cont., s. 176, w. 1 sq.

³⁹ Ps.-Genesius, ed. Bonn, s. 91, w. 19.

⁴⁰ Theoph. Cont., s. 177, w. 18.

⁴¹ Ps.-Genesius, ed. Bonn, s. 94, w. 1; Theoph. Cont., s. 179, w. 13.

⁴² Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 236—239; Sym. Log.-Georg. Mon. Cont., ed. Bonn, s. 821—825.

⁴³ Ps.-Sym. Mag., s. 657, w. 12: τῷ ιγ' ἔτει αὐτοῦ

indykcji dziewiątej (1 września 845 — 31 sierpnia 846), został przez niego datowany siódmym rokiem panowania, rok trzynasty panowania obejmował zatem indykcję 15-tą; Teoktyst zginął między 1 września 851 a 31 sierpnia 852 w trzynastym roku cesarskim Michała III. Synaxarium cerkwi konstantynopolitańskiej przekazało nam datę dzienną śmierci Teoktysta — 20 listopada⁴⁴. Otrzymaliśmy więc dokładną datę śmierci logothety Teoktysta — 20 listopada 851.

Indykcja 15-ta jest ostatnią, którą Pseudo-Symeon Magister identyfikował z latami cesarskimi Michała III liczonymi od jego koronacji. Począwszy od indykcji następnej 1-szej (=852/853) Pseudo-Symeon Magister podjął nową rachubę lat cesarskich Michała III⁴⁵.

Bitwę Petronasa z Omarem umieścił pod piątym rokiem panowania cesarza Michała III, to jest w indykcji 5 (1 września 856 — 31 sierpnia 857), zgodnie z chronologią względną tego wydarzenia⁴⁶. Odstęp czasu, jaki dzielił śmierć Teoktysta od bitwy Petronasa z emirem Omarem z Meliteny, jest w kronice Pseudo-Symeona Magistra zgodny z chronologią względną tych samych wydarzeń, występującą w Księgach Cesarских tzw. Genesiosa i Kontynuacji Theophanesa. Zgodność tę unaocznia tabelka na str. 369.

Stosunki arabsko-bizantyńskie przedstawione zostały również przez kronikarzy arabskich. Relacje ich obfitują w daty roczne umożliwiające dość dokładne datowanie wydarzeń. Najstarsza kronika opisująca dzieje IX w. (kronika Yakubiego) zawiera tylko fragmentaryczne dane o stosunkach arabsko-bizantyńskich, wśród których największe znaczenie ma relacja o wydarzeniach 863 r.⁴⁷

Głównym źródłem jest kronika Tabariego (zm. 923). Jest to kompilacja złożona ze źródeł, które Tabari przepisywał niemal dosłownie, opuszczając przeważnie imię autora. Do źródeł Tabariego należała również kronika Yakubiego⁴⁸. Tabari przedstawia dzieje IX w. dość szczegółowo, opisuje jednak stosunki bizantyńsko-arabskie w dobie Michała III jedynie w tym wypadku, jeśli związane były w jakiś sposób z osobą emira Ali ibn Yahyi al-Armeni. Tabari notuje skrupulatnie, choć bardzo ogólnikowo, wszystkie jego rajzy letnie na ziemi Bizancjum. Dzieje drugiego, groźniejszego od Alego wroga Bizancjum Omara ibn-Abdallacha-al-aqta emira Meliteny protektora paulicjan przedstawia Tabari tylko wówczas, jeśli w jakiś sposób łączyły się z osobą Alego ibn Yahyi lub zapisał je Yakubi w swej kronice⁴⁹. Nie posiada również Tabari przekazów o działalności gubernatora Tarsu (Cylicji) Ğafar ibn Dinara, z wyjątkiem powtórzonej za Yakubim relacji o wydarzeniach 863 r.

Przekazy Tabariego o stosunkach arabsko-bizantyńskich w dobie panowania Michała III dzielą się na dwie grupy:

1. Relacje o wymianie jeńców i wydarzeniach 863 r. — wspólne z Yakubim.

2. Relacje o czynach Alego ibn Yahyi.

Wyjątkową uwagę, jaką kronika Tabariego poświęca Alemu, można

⁴⁴ Por. F. Halkin, *Trois dates historiques précisées grâce au Synaxaire*, Byz. t. XXIV 1954, s. 11 nn.

⁴⁵ Ps.-Sym. Mag., s. 659, w. 1: τῶ β' τοῦτου ἔτει.

⁴⁶ Tamże, s. 666, w. 8: τῶ ε' αὐτοῦ ἔτει.

⁴⁷ A. A. Wasiliew, op. cit., t. I, Priloženije III, s. 11.

⁴⁸ Tamże, Priloženije IV, s. 12 n.

⁴⁹ Por. relacje Tabariego pod 242 i 246 rokiem Hedzry (A. A. Wasiliew, op. cit., t. I, Priloženije IV, s. 55 n.).

zdaniem naszym wytłumaczyć tylko w jeden sposób. Źródłem informacji Tabariego, w których jako główna osoba występuje Ali, była kronika arabska, która powstała w Syrii w prowincji zarządzanej przez Alego, być może na dworze Alego⁵⁰.

Genesis i Kontynuator Theophanesa		Pseudo-Symeon Magister	
Wydarzenie	Chronologia	Wydarzenie	Chronologia
		Ślub Michała III	Rok siódmy panowania (indykcja 9)
Śmierć Teoktysta		Śmierć Teoktysta	Rok trzynasty panowania (indykcja 15 851/852)
Wyprawa Michała III i Bardasa na Samosatę		Rok bez wydarzeń	Rok pierwszy panowania (indykcja 1 852/853)
	Rok bez wydarzeń	Krwawy popiół z nieba	Rok drugi panowania (indykcja 2 853/854)
Najazd Omara z Meliteny poprzedzający rzekomą bitwę pod Anzen	Dwa lata po wyprawie nad Samosatę	Najazd Omara na Synopę	Rok trzeci panowania (indykcja 3 854/855)
	Rok bez wydarzeń	Wyprawa na Bułgarów	Rok czwarty panowania (indykcja 4 855/856)
Najazd Omara na Aminosos i bitwa Petronasa z Omarem	Dwa lata po poprzednim najeździe Omara z Meliteny	Najazd Omara i bitwa Petronasa z Omarem pod Poson	Rok piąty panowania (indykcja 5 856/857)
Detronizacja Ignacego i obiór Focjusza patriarchą	(listopad – grudzień 858 r, indykcja 7)	Detronizacja Ignacego i obiór Focjusza patriarchą	Rok siódmy panowania (indykcja 7 858/859)

⁵⁰ Według świadectwa Ibn Abd-Rabbihi utrzymywał Ali dwór, do którego należeli poeci. Mogli być wśród nich również historycy (por. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes* t. I, Supplément à l'appendice A, s. 407).

Nie posiadamy natomiast kroniki arabskiej przedstawiającej stosunki Bizancjum z Omarem z Meliteny i paulicjanami. Wszystkie wzmianki o nich są przypadkowe i fragmentaryczne. Stąd też wypływa zasadnicza trudność skonfrontowania przekazów bizantyńskich i arabskich.

Źródła arabskie nie zachowały relacji o wyprawie Michała III i Bardasa na Samosatę. Próbę J. B. Burego⁵¹ i A. A. Wasiliewa⁵² identyfikacji tej wyprawy z najazdem Greków na Samosatę opisywanym przez Tabarięgo pod 245 rokiem Hegiry⁵³ uważam za chybioną z kilku względów:

1. Brak wzmianki o udziale cesarza w wyprawie opisanej przez Tabarięgo.

2. Obowiązujący w tym roku pokój i wymiana jeńców uniemożliwiły podjęcie wielkiej wyprawy z udziałem cesarza.

3. Odmienne wyniki obu wypraw: wyprawa cesarska na Samosatę zakończyła się klęską, wyprawa opisana przez Tabarięgo sukcesem Bizantyńczyków.

Nie natrafiamy także w źródłach arabskich na opis wyprawy Omara z Meliteny podjętej w dwa lata po klęsce cesarza i Bardasa pod murami Samosaty⁵⁴. Według Symeona Logothety celem tej wyprawy była Synopa, a Pseudo-Symeon Magister datował ją ponadto trzecim rokiem panowania cesarza Michała III, identyfikowanym przez niego z indykcją trzecią (1 września 854 — 31 sierpnia 855)⁵⁵.

W dwa lata później, a więc w indykcji 5 (1 września 856 — 31 sierpnia 857) Omar z Meliteny najechał według Pseudo-Genesisiosa i Kontynuatora Theophanesa na Aminsos⁵⁶. Odpowiedzią na ten najazd była wyprawa Petronasa przeciwko Omarowi i bitwa na łące Gyrin nad rzeką Lalakaonem.

Źródła arabskie nie zachowały nam relacji o zwycięstwie Petronasa nad Omarem na łące Gyrin nad Lalakaonem, znajdujemy w nich natomiast opis zwycięskiego pochodu Bizantyńczyków na Samosatę i Amidę, a następnie w głąb ziemi paulicjan na Tefrikę. Najazd ten datowany przez Tabarięgo 242 rokiem Hegiry (10 maja 856 — 29 kwietnia 857) odbył się jesienią 856 r. po ukończeniu letniego pochodu Alego ibn Yahyi przeciwko Bizancjum⁵⁷.

Źródła greckie wyprawy tej nie notują, mimo jej zwycięskiego dla Bizancjum przebiegu⁵⁸.

⁵¹ J. B. Bury, op. cit., s. 161.

⁵² A. A. Wasiljew, *Wizantija i Arabi* t. I, s. 185, przyp. 4; tenże, *Byzance et les Arabes* t. I, s. 235, przyp. 3.

⁵³ A. A. Wasiliew, *Wizantija i Arabi* t. I, Priloženije IV, s. 55; tenże, *Byzance et les Arabes* t. I, s. 319.

⁵⁴ Źródła greckie cytują w przypisach 39, 40 i 55.

⁵⁵ Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 238, w. 9—10. Ps. Sym. Mag., s. 665, w. 9—10.

⁵⁶ Ps.-Genesisius, ed. Bonn, s. 94, w. 1; Theoph. Cont., s. 179, w. 13. Wyprawa na Aminsos (Samsun) poprzedzająca bitwę na łące Gyrin nad Lalakaonem jest znana także Symeonowi Logothecie, który nie wymieniając nazwy Aminsos zamieścił wzmiankę o powtórnym (πάλιν) najeździe emira Omara z Meliteny, który odbył się w dwa lata po wyprawie na Synopę (Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 238, w. 19—20 i Sym. Log.-Georg. Mon. Cont., ed. Bonn, s. 825, w. 1 sq). Por. wyżej tabelę synchronizującą przekazy tych trzech kronikarzy. Przekazy Symeona Logothety są powtórzone przez Pseudo-Symeona Magistra, który zaopatrzył je ponadto w daty roczne.

⁵⁷ Tabari w edycji A. A. Wasiliewa, *Wizantija i Arabi* t. I, Priloženije IV, s. 54n. i A. A. Wasiliew, *Byzance et les Arabes* t. I, s. 318.

⁵⁸ J. B. Bury, op. cit., s. 278 n. i A. A. Wasiliew, *Wizantija i Arabi* t. I, s. 164, przyp. 1 i 2, uważali, że początek tej jesiennej wyprawy 856 r. na Tefrikę opisał Kontynuator Theophanesa w swej relacji A. (Theoph. Cont., s. 167. w 4 sq.).

Wyprawa 856 r. była pierwszą zwycięską akcją lądową Bizancjum wobec Arabów. Tabari zachował wiadomość, że Ali ibn Yahya otrzymał rozkaz zorganizowania odwetowej wyprawy zimą 856/857 r.⁵⁹. Podobne polecenie musiał otrzymać także emir Omar. W ten sposób otrzymaliśmy pośrednie potwierdzenie przekazu kronik greckich o wyruszeniu zimą 856/857 r. odwetowej wyprawy Omara na ziemie Bizancjum. Możemy zatem przypuścić, że wyprawa Omara na Aminsos była odpowiedzią arabską na wyprawę grecką na Tefrikę podjętą jesienią 856 r. Na wieść o najeździe Omara na Aminsos Petronas objął naczelne dowództwo armii bizantyńskiej i wydał bitwę Omarowi na granicy temów Palfagonii i Armeniakonu na łące Gyryn nad rzeką Lalakaonem.

Bitwa ta była więc bezpośrednim następstwem wydarzeń 856 r. zrelacjonowanych przez Tabarięgo.

Kronikarze bizantyńscy opisują bitwę na łące Gyryn przed relacją o objęciu patriarchatu przez Focjusza (listopad 858 r.) i przed najazdem Rusów na Konstantynopol (czerwiec 860 r.), potwierdzając tym samym chronologię Pseudo-Symeona Magistra, który datował ją piątym rokiem panowania cesarza Michała III (1 września 856 — 31 sierpnia 857) liczącym od śmierci Teoktysta⁶⁰.

Przeciwko tej dacie przemawia jeden tylko poważny wzgląd. W bitwie tej miał zginąć według kronikarzy bizantyńskich Omar emir Meliteny. Tymczasem śmierć jego miała miejsce według kronik arabskich w bitwie stoczonej 3 września 863 r.⁶¹. Dlatego też J. B. Bury i A. A. Wasiliew dowodzili, że Petronas stoczył zwycięską bitwę z Omarem z Meliteny na łące Gyryn nad rzeką Lalakaonem dopiero 3 września 863 r.⁶².

Przeciwko tej tezie przemawia analiza momentów datujących zachowanych w relacjach kronikarskich. Według kronik greckich Petronas wyruszył na pole bitwy do doliny Gyryn będąc strategiem Trakezjonu. Strategiem Trakezjonu był Petronas według zgodnej opinii badaczy w 856 r. w czasie wyprawy na Samosatę, Amidę i Tefrikę⁶³. Nie był nim natomiast w 863 r., gdyż już w 858 r. przebywał na dworze cesarskim w Konstantynopolu, był wówczas drugarem straży cesarskiej⁶⁴. W 860 r. podejmował w Konstantynopolu w imieniu cesarza posłów arabskich⁶⁵. W sierpniu 863 r. w czasie czterdziestodniowego trzęsienia ziemi przeby-

---

Dowodziliśmy wyżej, że przekaz ten jest tylko początkiem opisu wyprawy Petronasa na łąkę Gyryn pod Poson zamieszczonym w całości w relacji B. W greckiej tradycji historiograficznej wyprawa jesienna 856 r. na Tefrikę zaginęła w cieniu wielkiego zwycięstwa odniesionego przez Petronasa na łące Gyryn w 857 r.

⁵⁹ Tabari w edycji A. A. Wasiliewa, *Wizantja i Araby* t. I, *Priloženije* IV, s. 55.

⁶⁰ Por. wyżej przyp. 47.

⁶¹ Tabari w edycji A. A. Wasiliewa, *Wizantja i Araby* t. I, loc. cit.

⁶² J. B. Bury, op. cit., s. 284; A. A. Wasiliew, *Wizantja i Araby* t. I, s. 201 n.

⁶³ J. B. Bury, op. cit., s. 278 i przyp. 5, s. 279; A. A. Wasiliew, *Wizantja i Araby* t. I, s. 184.

⁶⁴ Petronas przeprowadził postrzyżyny na mniszkę cesarzowej Teodory niewątpliwie jako drugar straży (Theoph. Cont., s. 174, w. 4—7).

⁶⁵ Tabari w edycji A. A. Wasiliewa, *Wizantja i Araby* t. I, *Priloženije* IV, s. 57. J. B. Bury, op. cit., s. 279, przyp. 5 bezpodstawnie kwestionuje ten przekaz. Pieczęć Petronasa, na której występuje jako drugar straży cesarskiej, wydał V. Laurent, *Une source peu étudiée de l'histoire de la Sicile au Moyen-Âge: La sigillographie byzantine*, Palermo 1966, nr 6 (Estratto da *Byzantino-Sicula*, Quaderni Instituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici).

wał w Konstantynopolu. Niketas Dawid Paflagon w *Vita Ignatii Patriarchae* twierdził, że pod wrażeniem trzęsienia ziemi cesarz Michał III przywołał za pośrednictwem Petronasa, bez wątpienia nadal drugara, Ignacego z wygnania i złagodził jego traktowanie. Jest to ostatnia o nim wzmianka jako o osobie żyjącej⁶⁶.

Bitwę na równinie Gyrin nad Lalakaonem mógł stoczyć Petronas jako strateg Trakezjonu tylko przed 858 r., gdyż latem 858 r. był już drugarem straży cesarskiej. Nominalnym wodzem armii greckiej był w dobie bitwy na równinie Gyrin Antigonos domestik Schol, 19-letni wówczas syn Bardasa, rzeczywistego naczelnego wodza armii greckiej⁶⁷.

Antigonos syn Bardasa miał lat 19 w 857 r., a nie w 863 r., skoro jego młodszy brat, nieznany niestety z imienia drugi syn Bardasa, był przed 857 r. żonatym mężczyzną i dowódcą armii Zachodu. Wdowa po nim Eudocja, synowa Bardasa, oskarżona była w 857—858 r. o współzycie ze swym teściem Bardasem. Sprawa ta zaostrzyła konflikt Bardasa z patriarchą Ignacym⁶⁸.

Antigonos urodził się około 838 r., skoro miał w 857 r. lat 19. Młodszy jego brat mąż Eudocji urodził się zatem około 840 r. i został domestikiem Zachodu i mężem Eudocji około 856 r. w wieku lat 16-stu.

Petronas dowodził armią bizantyńską na równinie Gyrin jako faktyczny zastępca Bardasa swego brata i naczelnego wodza armii greckiej. Miejsce bitwy według zgodnych przekazów kronikarzy położone było na granicy temów Paflagonii i Armeniakonu koło imejscowości Abysianon i wsi Poson lub Porson na łące Gyrin nad rzeką Lalakaon, w odległości 50 mil od Amisos (Aminsos). Precyzyjność i obfitość tych danych wyłącza możliwość omyłki, jakkolwiek pole bitwy nie zostało dotąd zlokalizowane⁶⁹. Inne natomiast szczegóły przekazują źródła arabskie i poemat epicki grecki, opisujący ostatnią klęskę Omara poniesioną 3 września 863 r., którą przypłacił on życiem. Wodzem zwycięskiej armii greckiej był według Tabarięgo sam cesarz (Michał III), a nie strateg Trakezjonu Petronas⁷⁰. Obecność na polu bitwy cesarza Michała III świadczy o tym, że właściwym wodzem wojsk bizantyńskich był w 863 r. Bardas, towarzyszący w tych latach cesarzowi Michałowi III we wszystkich jego wyprawach⁷¹. Prze-

⁶⁶ *Nicetae Paphlagonis Vita s. Ignatii patriarchae*, ed. M. Migne, PG. 105, col. 525. We wrześniu 863 r. uczestniczył zapewne w bitwie stoczonej przez Michała III i Bardasa pod Malakopeą kappadocką i triumfalnym powrocie z głową Omara do Konstantynopola. W nagrodę otrzymał rangę magistra (por. poniżej przyp. 75). Nie żył już Petronas lub był niezdolny do podjęcia trudów wyprawy w kwietniu 864 r. gdyż nie był obecny w obozie w Kepoi w temie Trakezjonu, a drugarem straży cesarskiej był wówczas Konstantyn z Armenii (por. Ps.-Genesisius, ed. Bonn, s. 106 i Theoph. Cont., s. 205). Wzmianka żywotu św. Antoniego Młodszego, że Petronas zmarł w jednym z nim dniu w trzecie idy listopada (865 r.), jest być może oparta o autentyczny przekaz o dacie śmierci Petronasa (por. F. Halkin, *St. Antoine le Jeune et Pétronas le vainqueur des Arabes en 863 (d'après un texte inédit)*, „Analecta Bollandiana” t. LXII, 1944, s. 188 n.).

⁶⁷ Theoph. Cont., s. 180, w. 2—4.

⁶⁸ F. Dvornik, *Patriarch Ignatius and caesar Bardas*, „Byzantinoslavica” t. XXVII, 1966, fasc. 1, s. 16 n.

⁶⁹ Por. uwagi: H. Grégoire, *Études sur le neuvième siècle*, 2. *La bataille de 863*. Byz. t. VIII, 1933, s. 534 n. o dwóch sprzecznych lokalizacjach pola bitwy, które badacz ten stara się uzgodnić ze sobą: por. niżej przyp. 74.

⁷⁰ Tabari w edycji: A. A. Wasiliewa, *Wizantija i Araby* t. I, Prilożenie IV, s. 62.

⁷¹ Brał udział w wyprawie na Samosate (w 852 r.) Theoph. Cont., s. 176, w. 5; w wyprawie na Rużarów (w 856 r.) *Svm Log.-Leo Gramm.*, s. 238, w. 10 sq.; w wyprawie na Kretę (w 865 r.) Theoph. Cont., s. 204, w. 11 sq.

kaz Tabariego potwierdził tzw. *Genesisios*, który zapisał wiadomość, że Bardas otrzymał dostojęństwo cesarza w nagrodę za zwycięstwo nad Omarem⁷². Również lokalizacja pola tej bitwy jest zupełnie odmienna od lokalizacji pola bitwy Petronasa. Bitwa stoczona 3 września 863 r. rozegrała się pod Arz al Marğ-al-Uskuf, niedaleko Malakopei w Kappadocji⁷³. Malakopeę jako miejsce stoczenia bitwy wymienia grecki poemat epiczny zawierający jej opis⁷⁴.

Omar emir Meliteny został zatem dwukrotnie rozgromiony przez armię bizantyńską: po raz pierwszy w 857 r. na łące Gyrin w Paflagonii przez Petronasa i powtórnie 3 września 863 r. pod Malakopeą Kappadocką przez Bardasa. W greckiej historiografii doby macedońskiej obie te klęski Omara zwały się w jedną całość. Zaginął opis bitwy stoczony w 863 r. przez Bardasa, a jego śladem jest wzbogacenie relacji o bitwie Petronasa z Omarem szczegółem o jego śmierci na polu walki i triumfalnym powrocie Petronasa do Konstantynopola⁷⁵. Interpolacja ta wzbogaciła relację o bitwie 857 r. już w kronice wczesnomacedońskiej — wspólnym źródle Pseudo-*Genesisiosa*, *Kontynuatora Theophanesa* i *Symeona Logothety*, gdyż inaczej niepodobna wytłumaczyć zgodnego jej występowania w tych trzech kronikach. Śladem istnienia opisu bitwy 863 r. w historiografii greckiej jest także uwaga *Ksiąg Cesarskich Pseudo-Genesisiosa* przejęta ze źródła nieznanego lub zignorowanego przez *Kontynuatora Theophanesa* i *Symeona Logothetę* o nagrodzeniu Bardasa za zwycięstwo nad Omarem dostojęstwem cesarza. *Pseudo-Genesisios* zdawał nawet sprawę z tego, że wiadomość znaleziona u innych o zasłudze Bardasa w zwycięstwie nad Omarem jest niezgodna z wcześniej przez niego przytoczoną relacją przypisującą ten sukces Petronasowi⁷⁶.

Połączenie w jedną całość dwóch relacji o dwóch bitwach wywołało w konsekwencji zapomnienie o największym triumfie militarnym Bardasa, po którym sięgnął on po tytuł cesarza. Przypomniał o nim dopiero tzw. *Genesisios*, nie znalazł jednak naśladowców. Być może przyczyną zapomnienia, jakie pokryło triumf Bardasa odniesiony w 863 r., była niechęć historiografów Bazylego I do wystawiania zasług jego głównego rywala i ofiary.

Chronologię bitwy Petronasa z Omarem ustaloną na podstawie biografii Petronasa i Antigonosa oraz *Pseudo-Symeona Magistra* na rok 857 potwierdza niedawno opublikowana krótka kronika bizantyńska, tzw.

⁷² Ps.-*Genesisius*, ed. Bonn, s. 94.

⁷³ M. Canard, *Le problème de Marg-al-Uskuf*, [w:] A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes* t. I, suppl. III, s. 413, dowiódł, że według geografów arabskich Marg-al-Uskuf położony był przy drodze z Pyles Cylicyjskich do Doryleum zaraz za Balisa-Valisa (według Ibn-Khurdadbeha. Malakopeia-Mélégob położona była w odległości 29 mil od tego miejsca. Miejscowości te leżały w Kappadocji i nie mogły nigdy znaleźć się na granicy temów Paflagonii i Armeniakonu.

⁷⁴ H. Grégoire, op. cit., s. 534 nn. oraz *Études sur l'épopée byzantine*, „*Revue des Études Grecques*” t. XLVI, 1933, s. 29—69, usiłował pogodzić obie lokalizacje dowodząc, że w poemacie epickim nastąpiło pomieszczenie miejscowości Mala położonej w Paflagonii z Malakopeą kappadocką. Hipoteza ta nie usuwa jednak sprzeczności między lokalizacją paflagońską pola bitwy występującą w kronikach greckich i lokalizacją kappadocką przekazaną przez Tabariego.

⁷⁵ Ps.-*Genesisius*, ed. Bonn, s. 97, w. 8—11; *Theoph. Cont.*, s. 183, w. 2—7; *Sym. Log.-Leo Gramm.*, s. 239, w. 5.

⁷⁶ Ps.-*Genesisius*, ed. Bonn, s. 87, w. 8—11: por. też wyżej przyp. 72.

Χρονολόγος νέος.⁷⁷ Źródło to stwierdza, że od śmierci Ambrosa (=Omara) do wielkiego głodu upłynęło lat 70⁷⁸. Wielki głód, który był następstwem surowej zimy 927/928, dał się we znaki ludności Bizancjum w roku 6437 (1 września 928 — 31 sierpnia 929)⁷⁹.

„Nowy Chronograf” odniósł zatem śmierć Omara (w rzeczywistości tylko bitwę Petronasa z Omarem) do roku 6367 (1 września 856 — 31 sierpnia 857)⁸⁰. Chronologia tego źródła jest w pełni zgodna nie tylko z Pseudo-Symeonem Magistrem lecz również z chronologią względną Ksiąg Cesarskich Pseudo-Genesiosa, Kontynuacji Theophanesa i Symeona Logothety, którzy umieszczają bitwę Petronasa z Omarem przed przekazem o patriarchacie Focjusza. Autor „Nowego Chronografu” rozporządzał bez wątplenia tymi samymi praźródłami, które wykorzystywali wymienieni wyżej kronikarze. Praźródłem tym były hipotetyczne roczniki amoryjskie datujące bitwę Petronasa z Omarem rokiem 6367 i być może także piątym rokiem panowania cesarza Michała III, jeśli datacje Pseudo-Symeona Magistra stąd także zostały zaczerpnięte.

Reasumując dotychczasowe rozważania stwierdzamy, że Petronas pokonał Omara w 857 r. zapewne wczesną wiosną, w rok lub w kilkanaście miesięcy po detronizacji Teodory.

3. Detronizacja dwóch cesarzowych: Tekli i Teodory

Wynik ten pozwala powrócić nam do zagadnienia genezy nowej datacji lat panowania w kronice Pseudo-Symeona Magistra, dla której punktem wyjścia była śmierć Teoktysta w indykcji 15 w dniu 20 listopada 851 r. Od indykcji 15 Pseudo-Symeon Magister rozpoczyna nową rachubę lat panowania Michała III, występującą konsekwentnie w dalszych częściach jego kroniki. Według tej rachuby indykcja pierwsza (1 września 852 — 31 sierpnia 853) utożsamiana jest z pierwszym rokiem panowania. W indykcji siódmej i w siódmym roku panowania umieszcza Pseudo-Symeon Magister relację o objęciu patriarchy przez Focjusza (listopad 858, indykcja siódma)⁸¹. Identyczna rachuba lat panowania Michała III występuje poza kroniką Pseudo-Symeona Magistra w zabytku od niej niezależnym. Najstarsza kronika kijowska „Powieść wremiennych let” zachowała przekaz o objęciu tronu przez Michała III w roku (marcowym) 6360 w indykcji 15⁸². Pierwszym nowym rokiem cesarskim Michała III jest dla tej kroniki rok 6361 odpowiadający indykcji pierwszej, gdyż rok 6374 jest dla latopisca czternastym rokiem panowania cesarza Michała III⁸³.

⁷⁷ E. E. Granstrem, *Grieczeskije rukopisi biblioteki Akademii Nauk SSSR. Istoricskijie oczierek i obzor fondow rukopisnogo otdiela Biblioteki Akademii Nauk*, wyp. XIX—XX wieku, Moskwa—Leningrad 1958, rukopis Sobranija A. A. Dimitriewskiego nr 119.

⁷⁸ Źródło to opracowała i zinterpretowała W. Tapkowa-Zaimowa, *Za chronologijata na sabitijata predadeni w edna kratka chronika*, „Izwestija na Institut za Balgarskata Istorija” t. XVI—XV, 1964, s. 337—379.

⁷⁹ Theoph. Cont., s. 417, w. 15 sq.

⁸⁰ Datę tę ustaliła W. Tapkowa-Zaimowa, op. cit., s. 376.

⁸¹ Ps.-Sym. Mag., s. 667—668. O jego systemie datacji por. cz. I artykułu przyp. 66.

⁸² *Powieść wremiennych let* t. I wyd. D. S. Lichaczew, Moskwa—Leningrad 1950, s. 18 pod rokiem 6360 (852) (cyt. dalej PWL).

⁸³ PWL I, s. 19, pod rokiem 6374 (866): *v 14 leto Michaila cesaria*.

Pseudo-Symeon Magister i autor I Latopisu Kijowskiego przekazali ten sam system rachuby lat panowania cesarza Michała III, dla którego punktem wyjścia stały się wydarzenia 15 indykcji. Według Pseudo-Symeona Magistra zginął wówczas Teoktyst, a władzę objęli Michał III i Bardas. Kronikarz kijowski ogranicza się do stwierdzenia, że w tym roku rozpoczął panowanie Michał III.

Jak wykazuje praktyka bizantyńska, nowa rachuba lat panowania cesarza mogła być podjęta tylko po zmianach na tronie. Poświadcza je pośrednio kronikarz kijowski donoszący o wstąpieniu w indykcji 15 Michała III na tron, bez wątpienia po detronizacji innego basileusa. Świadcztwa kronikarzy greckich dowodzą, że po zabójstwie Teoktysta w indykcji piętnastej w roku wrześnieowym 851/852 mogła zostać zdetronizowana tylko Tekla, usunięta wówczas z pałacu cesarskiego. Jej to detronizacja zapoczątkowała nową rachubę lat panowania cesarza Michała III.

Wspólne lata panowania Michała III i Teodory (bez Tekli) posiadały zatem swoją własną rachubę, dla której punktem wyjścia była detronizacja Tekli, wydarzenie indykcji 15. Rok indykcji pierwszej był według tego opóźnionego rachunku pierwszym rokiem panowania Michała III i Teodory.

Możemy obecnie hipotezę o detronizacji Tekli jako bezpośredniej konsekwencji upadku logothety Teoktysta uważać za udowodnioną.

Michał III panował wspólnie z cesarzową Teodorą bez współdziałania siostry Tekli tylko przez lat cztery, do marca 856 r. Być może, cztery lata wspólnego panowania, które daje Michałowi III i Teodorze jedna z redakcji kroniki Symeona Logothety tworząca kontynuację kroniki Georgiosa Monachosa i reprezentowana przez Cod. Vatic. 153, Cod. Vindob. Gr. 40 i starosłowiański przekład kroniki Georgiosa Monachosa⁸⁴ nie jest zwykłą pomyłką (zamiast hipotetycznych lat 14), lecz jest śladem występowania w zaginionym oryginalnie dzieła Symeona Logothety cezury chronologicznej przy roku 852. Również anonimowa krótka kronika rękopisu brukselskiego nr 11376 wydana przez F. Cumonta daje Michałowi III i Teodorze tylko cztery lata wspólnego panowania⁸⁵. *Vita s. Theodoraе Imperatricis* zachowała natomiast przekaz o czternaścieletnim okresie samodzielnych rządów Michała III⁸⁶. Czyżby był to okres od 852 do 866 r., w czasie którego Michał III sprawował faktyczną władzę w państwie.

Cztery lata wspólnego panowania Michała i Teodory oznaczać mogą tylko okres od 852 do 856 r. Taktikon Uspenskiego zredagowany w dobie wspólnych rządów Michała III i Teodory powstać mógł tylko w latach 852—856⁸⁷.

⁸⁴ Cod. Vatic. graec. 153, wyd. W. M. Istrin, *Chronika Georgija Amartola w dźwięm sławianorusskim pierwodzie t. II^a: Grieczeskiej tiekst prodołženija Amartola*, Petrograd 1920, s. 3, w. 2—3, warianty pokrewnego cod. Vindob. graec. 40 omówił S. Szestakow, *O rukopisach chroniki Simeona Logofeta*, WW t. V, 1898, s. 19—62. Przekład starosłowiański kroniki Georgiosa Monacha wydał W. M. Istrin, *Chronika Georgija Amartola, (Tiekst)*, s. 503, w. 2—3.

⁸⁵ „Anecdota Bruxellensia” I: *Chroniques byzantines du manuscrit 11376*, publiées par Franz V. Cumont, Ghent 1894, [w:] *Recueil de Travaux publiés par Faculté de Philosophie et Lettres*, 9me fascicule, s. 33. Por. C. de Boor, *Der Angriff der Rhos auf Byzanz*, BZ t. IV, 1895, s. 445—446.

⁸⁶ *Vita Theodoraе*, s. 15, w. 11.

⁸⁷ G. Ostrogorsky, *Taktikon Uspensky*, s. 46—48, uważał, że Taktikon spisany za panowania Michała III i Teodory powstał w latach 845—856, gdyż termin post quem detronizacji Tekli ustalił na r. 845.

Teodora utraciła tron według ustaleń Bury'ego w marcu 856 r. Senat bizantyński podjął wówczas uchwałę o detronizacji Teodory i oddaniu tronu Michałowi III jako jedynemu autokratorowi Romejów⁸⁸. Uchwała senatu zapoczątkowała nową rachubę lat panowania cesarza Michała III.

Jedyny pewny wypadek wystąpienia rachuby lat panowania od detronizacji Teodory przekazała nam cytowana wyżej krótka kronika wydana z rękopisu brukselskiego. Datuje ona najazd Rusów na Konstantynopol dniem 14 czerwca 860 r., indykcją ósmą i piątym rokiem panowania cesarza Michała III⁸⁹. Według tego rachunku dzień 14 czerwca 856 należał do pierwszego roku panowania cesarza Michała III.

Dzieje drugiej części panowania Michała III nie budzą już tylu wątpliwości i pytań. W czasie świąt Wielkanocy 864 r. Bardas otrzymał godność cesarza⁹⁰. Godnością tą cieszył się tylko rok, gdyż został zamordowany przez Bazylego Macedończyka 21 kwietnia 865. W rok później, 26 maja 866, Bazyl I Macedończyk otrzymał koronę cesarską z rąk Michała III. Wspólne panowanie Michała III i Bazylego I trwało tylko jeden rok, trzy miesiące i dwadzieścia osiem dni, gdyż w nocy z 23 na 24 września 867 Michał III został zamordowany przez Bazylego I.

Sumujemy wyniki. Cesarz Michał III urodził się 9/10 stycznia 833, koronowany został przez ojca po ukończeniu 5 1/2 lat życia, między 9 lipca 838 a 9 stycznia 839. Ogłoszenie pełnoletności i ślub jego odbył się w 846 r. Zamordowany został po 29 latach panowania licząc od dnia jego koronacji. Kancelarie notarialne zaczęły datować swe akta latami panowania młodego władcy, liczonymi od daty jego koronacji za życia Teofila i nie przerwały tego systemu datowania nawet po śmierci cesarza Teofila. System datowania wydarzeń latami panowania Michała III liczonymi od jego koronacji, a nie od śmierci ojca, występuje również w kronice Pseudo-Symeona Magistra, przy czym rachunek Pseudo-Symeona jest opóźniony o rok w stosunku do rachunku kancelarii notarialnych Lucerny.

Młody cesarz Michał III ujął w swe ręce ster rządów wspólnie z Bardasem w roku 851/852 po zabójstwie w dniu 20 listopada 851 Teoktysta i po detronizacji Tekli. Przez cztery lata współwładczynią była Teodora, zdetronizowana w marcu 856 r. Obie detronizacje zapoczątkowały nowe rachuby lat panowania cesarza Michała III.

Pseudo-Symeon Magister i Latopis Kijowski obliczali lata panowania cesarza Michała III od detronizacji Tekli, która nastąpiła w indykcji piętnastej. Anonimowa kronika brukselska posiada datację, dla której punktem wyjścia była detronizacja Teodory.

Chronologia panowania cesarza Michała III uległa deformacji w kronice wczesnomacedońskiej, która była głównym źródłem Genesisosa, Kontynuatora Theophanesa i Symeona Logothety — historyografów żyjących w dobie panowania cesarza Konstantyna VII. Zaginioną kronikę możemy nazwać również chronografią, ponieważ zachowywała chronologiczny

⁸⁸ Sym. Log.-Leo Gramm., ed. Bonn, s. 237, w. 5—7: ὑπὸ δε τῆς συζυγίης τοῦ πάσις εὐφημισθεὶς μόνος αὐτοκρατορεῖ.

⁸⁹ „Anecdota Bruxellensia” I, op. cit., s. 33.

⁹⁰ Ps.-Genesisius, ed. Bonn, s. 97, w. 8—11 przekazał informację, że Bardas został cezarem na Wielkanoc w indykcji dziesiątej. E. Stein (por. przyp. 14 w cz. I artykułu) dowiódł na podstawie dyplomu z Gaety wydanego 15 stycznia 866 i datowanego także drugim rokiem cesaratu Bardasa, że otrzymał on tę godność na Wielkanoc 12 kwietnia 864, a tekst Pseudo-Genesisosa należy skorygować, gdyż występowała w nim pierwotnie zamiast indykcji dziesiątej indykcja dwunasta.

układ narracji, o czym świadczą zależne od niej trzy kroniki z X wieku a zwłaszcza szczątkowe dane chronologiczne zachowane w Księgach Cesarzkich Pseudo-Genesiosa i Kontynuacji Theophanesa. Zaginioną chronografię nazwał Bury nieściśle „kroniką amoryjską”, gdyż odznaczała się tendencją wrogą dynastii macedońskiej. Chronografia ta zniekształciła obraz panowania cesarza Michała III, gdyż połączyła w jedną całość relację o śmierci Teoktysta z przekazem o detronizacji i postrzyżynach cesarzowej Teodory i umieściła go pod datą śmierci Teoktysta, wyprzedzając o lat cztery lub w wypadku przekazu o postrzyżynach nawet o lat sześć chronologiczny bieg wypadków. Drugim poważnym odstępstwem od narracji ułożonej w porządku chronologicznym było połączenie w jedną całość opisu bitwy stoczonyj przez Petronasa z emirem Omarem na łące Gyrin nad Lalakaonem na granicy Paflagonii i Armeniakonu z przekazem o bitwie stoczonyj w Kappadocji w 863 r., w której zginął Omar, i triumfalnym powrocie do Konstantynopola z głową Omara. Oba te wydarzenia przedstawione zostały pod rokiem indykcyjnym 856/857.

Odtworzenie rzeczywistej chronologii wydarzeń okazało się możliwe dzięki rewizji tradycyjnych poglądów o wieku Michała III i o dacie jego czynnego wystąpienia w życiu politycznym. Dzięki temu odzyskały wartość przekazy chronologiczne Pseudo-Symeona Magistra i „Powieści wriemiennych let” datujące wydarzenia latami cesarskimi Michała III, które zapożyczony zostały z zaginionych roczników cesarskich, a u podstaw ich leży zapiski roczne prowadzone zapewne jeszcze za życia cesarza Michała III.

Niezbędna okazała się również nowa konfrontacja przekazów kronik greckich, odmiennie teraz datowanych, z przekazami źródeł arabskich, przede wszystkim dziełem historycznym Tabariego. Okres wielkiej ekspansji bizantyńskiej zaczął się nie w 856 r., lecz bezpośrednio po objęciu steru Cesarstwa przez Michała III i jego wuja Bardasa u schyłku 851 r. Zginął wówczas logetheta Teoktyst, utraciła tron Tekla, a Teodora została zepchnięta do roli drugiego cesarza.

W 852/853 r. nowi władcy Michał III i Bardas wyruszyli przeciwko twierdzy Samosacie i ponieśli klęskę, lecz flota bizantyńska wysłana do Egiptu odniosła poważny sukces zdobywając Damiettę. W 854/855 r. emir Omar z Meliteny wspomagany przez paulicjan wyruszył w głąb ziem bizantyńskich i dotarł aż do Synopy. Michał III i Bardas zajęci byli wówczas konfliktem z Bułgarami, których pokonali w 855/856 r. wtargnąwszy od morza i lądu w głąb ich ziem. W marcu 856 r. Bardas przeprowadził detronizację cesarzowej Teodory. Po ukończeniu wojny z Bułgarami, jesienią 856 r. Petronas, strateg Trakezjonu, wtargnął w głąb ziem paulicjan i emira Omara z Meliteny i dotarł aż do Samosaty, Amidy i Tefriki stolicy paulicjan. W odpowiedzi na ten najazd emir Omar z Meliteny wtargnął po raz drugi w głąb Cesarstwa i dotarł aż do Aminosos (Samsoun), lecz tym razem w czasie odwrotu pokonany został przez Petronasa w krwawej bitwie na łące Gyrin nad Lalakaonem pod Poson na granicy temów Paflagonii i Armeniakonu. Zwycięstwo to stało się punktem zwrotnym w wielowiekowych zmaganiach bizantyńsko-arabskich. Odtąd zaczął się okres zwycięskiej ofensywy bizantyńskiej w Azji. Trzej wodzowie Michał III, Bardas i Petronas, wówczas drungar straży cesarskiej, rozgromili powtórnie Omara z Meliteny 3 września 863 r. w Kappadocji. W bitwie tej zginął sam Omar. Odtąd głównym wrogiem Bizancjum stali się arabscy korsarze z Krety. W toku wyprawy na Kretę zgi-

nął w kwietniu 865 r. Bardas i ster rzeczywistej władzy w Cesarstwie objął jego morderca Bazyli Macedończyk.

*

Postscriptum. Już po oddaniu do druku części pierwszej artykułu autor natrafił na teksty rzucające nowe światło na wyrażenie ἡλικία τοῦ Χριστοῦ interpretowane dotąd jako słowa mówiące o wieku (fizycznym) Chrystusa. Wyrażenie ἡλικία τοῦ Χριστοῦ występuje w listach apostoła Pawła (Col. 2, 19; Ephes. 4, 13), a także w pismach Teofylakta Ochrydzkiego (*Vita Clementis IV*, 16) w znaczeniu dojrzewiania duchowego wiernych do poziomu Chrystusa. Należy zatem zrezygnować z tekstu Focjusza jako nie poruszającego problemu wieku Chrystusa i Michała III w sensie fizycznym.

Тадэуш Василевски

**ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ИСТОРИИ ЦАРСТВОВАНИЯ
ИМПЕРАТОРА МИХАИЛА III (842—867)
Ч. II: ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕРЕВОРОТ В 851/852 Г.
И НАСТУПЛЕНИЕ В МАЛОЙ АЗИИ ПРОТИВ АРАБОВ**

Установление даты государственного переворота во время которого погиб логофет Феоктист, на день 20 ноября 851 года оказалось возможным благодаря пересмотру традиционных воззрений на возраст Михаила III дату его первого активного выступления и прочтение царских лет, по которым датированы события в хронике Псевдо-Симеона Магистра, как дат отсчитываемых со время его венчания на царство (см. I ч. статьи). Логофет Феоктист погиб в 13 году царствия Михаила III отождествляемым Псевдо-Симеоном Магистром с годом 15 индикта (851/852). Тогда была лишена престола сестра Михаила III Фекла, а 18-летний император Михаил III взял в свои руки бразды правления совместно со своим дядей по матери Вардой. Эти события открыли новый счет лет царствования Михаила III отмеченный у Псевдо-Симеона Магистра и в древнейшем киевском летописании.

Возникла необходимость пересмотра событий 852—856 годов и известных греческих временщиков иначе теперь датируемых а также сопоставление их заново с показаниями арабских первоисточников. Хронология царствия Михаила III подверглась искажению уже в так называемой пропавшей „Аморийской Хронике“, которая являлась общим источником для Псевдо-Генесия, Продолжателя Феофана и Симеона Логофета. Причиной искажения явилось изложение событий более поздних вместе с известиями более ранними от них четырьмя или даже шестью годами. Сообщение о смерти Феоктиста было в ней объединено с известием о лишении престола и пострижении в монахини императрицы Феодоры и помещено под датой смерти Феоктиста. Вторым серьезным отступлением от изложенного в повременном порядке было соединение в одно целое описание сражения полководца Петрона с эмиром Омаром на болотях Гирина на берегах Лалакаона на рубеже Пафлагонии и фемы Армениака с сообщением о битве разыгравшейся в Каппадокии в 863 году в которой пал Омар и о возвращении Петрона триумфатором с головой Омара в Константинополь. Оба эти события излагались под индиктным годом 856/857.

После переворота 851/2 в результате которого Феодора лишилась власти, Михаил III и Варда предприняли наступление против Арабов. Их поход на крепость Самосату в 852/853 г. завершился однако поражением. В 854/855 г. эмир Омар поддерживаемый павликианами направился из Милитены вглубь византийских земель и достиг даже Синопа. Михаил III

и Варда были тогда поглощены конфликтом с Болгарами, которых победили в 855/856 г. вторгшись со стороны моря и суши внутрь их страны. В марте 856 г. Варда лишил императрицу Феодору престола. После победы над Болгарами, осенью 856 г. Петрон (в то время стратиг Фракисии) вторгся вглубь земель павликиан и в пределы эмирата Милитены, достиг Самосаты, Амиды и Тефрики, столицы павликиан. В ответ на это вторжение эмир Милитены Омар повторно предпринял поход вглубь Империи и достиг Аминса (Самисона), но на этот раз, во время отступления был настигнут Петроном и разбит в кровавом сражении на болонье Гирина на берегах Лалакаона на рубеже фем Пафлагонии и Армениака. С этого начался период победоносного византийского наступления в Азии. Три полководца: Михаил III, Варда и Пегрона, в то время друнгарии виглы (командир наружной охраны дворца) вновь нанесли поражение эмиру Милитены Омару 3 сентября 863 г. в Кашпадокии. В сражении погиб сам Омар. С того времени главным врагом Византии стали арабские пираты на Крите. В ходе похода на Крит погиб в апреле 865 года Варда, год уже бывший кесарем, кормило же действительной власти в империи принял новый фаворит а затем и соправитель Михаил III, он же убийца Варды, Василий Македонянин.

Tadeusz Wasilewski

ETUDES SUR LE RÈGNE DE L'EMPEREUR MICHEL III (842—867)

IIe PARTIE: LE COUP D'ETAT DE 851/852 ET L'OFFENSIVE EN ASIE MINEURE CONTRE LES ARABES

Les résultats atteints dans Ière partie de l'article permettent de dater le coup d'Etat dans lequel périt le logothète Théoctiste du 20 novembre 851. Le logothète mourut en effet dans la 13e année du règne de l'empereur Michel III, identifiée par Pseudo-Siméon Magistre avec la 15e indiction (851/852). La soeur de Michel III, Thècle, fut alors détrônée, et l'empereur Michel III, qui avait 18 ans, prit les rênes de l'Etat avec son oncle Bardas. Ces événements constituèrent le point de départ d'un nouveau calcul des années du règne de Michel III, qui apparaît chez Pseudo-Siméon Magistre et dans la plus ancienne chronique de Kiev.

Ces données chronologiques une fois établies, il est nécessaire de réviser l'histoire des années 852—856: il faut examiner de nouveau les faits que nous transmettent les chroniques grecques et que nous devons maintenant dater autrement, et les confronter encore une fois avec les données des sources arabes. La chronologie du règne de Michel III était déjà déformée dans la „Chronique amorienne”, aujourd'hui perdue, qui a été la source commune de Pseudo-Genesios, du Continuateur de Théophane et de Siméon le Logothète. Cette déformation consiste en ce que le récit de certains événements a été fondu avec celui d'événements antérieurs de quatre, voire de six ans. Le récit de la mort de Théoctiste a été fondu avec celui du détronement et de la claustration de l'impératrice Théodora, et placé sous la date de la mort de Théoctiste. En outre, on a fondu le récit de la bataille entre Pétronas et l'émir Omar dans la prairie de Gyryn sur le Lalakaon, à la frontière de la Paphlagonie et de l'Arméniakon, avec le récit de la bataille de 863 en Cappadoce, dans laquelle Omar périt, et du retour triomphal de Petronas, avec la tête d'Omar, à Constantinople; les deux événements ont été placés dans l'année indictionnelle 856/857.

Après le coup d'Etat de l'année 851/852, à la suite duquel Théodora

perdit le pouvoir, Michel III et Bardas entreprirent une offensive contre les Arabes. Leur campagne contre la forteresse de Samosate en 852/853 se solda par un échec. En 854/855, l'émir Omar de Mélitène, aidé par les paulitiens, pénétra dans le territoire byzantin et poussa jusqu'à Sinope. Michel III et Bardas étaient alors en train de combattre contre les Bulgares, qu'ils vainquirent en 855/856 ayant pénétré dans leur territoire à la fois du côté de la mer et du côté de la frontière. Au mois de mars 856, Bardas détrôna l'impératrice Théodora. Après la fin de la guerre avec les Bulgares, dans l'automne de 856, Pétronas (qui était alors stratège du Thrakésion) entra dans le territoire des paulitiens et dans l'émirat de Mélitène et poussa jusqu'à Samosate, à Amida et à Téphrika, capitale des paulitiens. L'émir Omar de Mélitène réagit en envahissant pour la deuxième fois l'empire; il poussa jusqu'à Amisos (Samsoun), mais dans le chemin du retour il fut battu par Pétronas en une bataille sanglante dans la prairie de Gyryn sur le Lalakaon, à la frontière des thèmes de la Paphlagonie et de l'Arméniakon. A ce moment commença une offensive byzantine victorieuse en Asie. Les trois chefs Michel III, Bardas et Pétronas, qui était alors drungaire de la garde impériale, battirent encore une fois Omar de Mélitène le 3 septembre 863 en Cappadoce. Dans la bataille périt Omar lui-même. Depuis cette victoire, l'ennemi principal de Byzance c'étaient les corsaires arabes de la Crète. Au cours d'une expédition contre ceux-ci, en avril 865, Bardas, qui depuis un an était déjà César, fut tué; son assassin, Basile le Macédonien, prit, aux côtés de Michel III, le pouvoir effectif dans l'empire.